

Tomasz Kaźmierski*

Rzeszów, Polska

Krzysztof Nita**

Rzeszów, Polska

Działalność opozycyjna i koncepcje społeczno-polityczne Jana Lityńskiego***

Działalność opozycyjna i koncepcje społeczno-polityczne Jana Lityńskiego

Abstrakt: Celem artykułu jest przybliżenie postaci Jana Lityńskiego, polskiego opozycjonisty aktywnego od końca lat 60. XX w. do 1989 r. oraz opisanie jego poglądów i opinii na temat polityki, społeczeństwa i jego otoczenia. Lityński stał się częścią opozycji jako student Uniwersytetu Warszawskiego i był zamieszany w wydarzenia znane jako „Marzec 1968”. Ich konsekwencją było więzienie i brak możliwości kontynuowania nauki. Ale mimo tego Lityński pozostał w opozycji aż do zmiany systemu politycznego, która nastąpiła 20 lat później. Współpracował z najbardziej znanymi członkami opozycji i był autorem tekstów poświęconych kwestiom polityki i społeczeństwa w różnych pismach ukazujących się w nielegalnym obiegu. Jako członek KOR-u i „Solidarności”, wielokrotnie tracił wolność, ale nigdy nie dał się złamać. W 1989 r. brał udział w obradach Okrągłego Stołu, które prowadziły do zmiany systemu politycznego w kraju. Artykuł napisano w oparciu o publikacje Lityńskiego z lat 80.

XX w. i jego wypowiedzi oraz publikacje rozpowszechnione lata po tamtych wydarzeniach. Innym źródłem informacji były wywiady przeprowadzane z Lityńskim i wypowiedzi współpracowników z okresu opozycji na jego temat.

Słowa kluczowe: Solidarność, Komitet Obrony Robotników, opozycja, Polska Rzeczpospolita Ludowa, Jan Lityński

Opposition activity and socio-political concepts of Jan Lityński

Abstract: The purpose of this article is to introduce Jan Lityński, Polish oppositionist active from late '60s to 1989 and to describe his beliefs and opinions about politics, society and his environment. Lityński became an oppositionist against communist government as a student at University of Warsaw and was involved in events known as “March 1968” which led to his imprisonment and made continuing his education impossible. But despite this, Lityński remained

* Tomasz Kaźmierski – student politologii; Instytut Nauk o Polityce, Uniwersytet Rzeszowski; 697192@wp.pl; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6650-2711>.

** Krzysztof Nita – student politologii; Instytut Nauk o Polityce, Uniwersytet Rzeszowski; krzysztof.nita04@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6637-2921>.

*** Artykuł powstał w ramach realizacji projektu: „Mistrzowie dydaktyki (POWR.04.03.00-00-0074/17), pod kierunkiem dr Anny Pięty-Szawary.

in the opposition until the collapse of the communist regime in Poland. He collaborated with the most prominent members of the opposition and wrote texts on political and social issues for various periodicals published in the illegal circulation. As a member of KOR and "Solidarność", he lost his freedom many times but never let himself be broken or to betray his beliefs. In 1989 he took part in Polish Round

Keywords: Solidarność, Komitet Obrony Robotników, opposition, Polish People's Republic, Jan Lityński

Jan Lityński był jedną z najbardziej zaangażowanych osób w opozycji demokratycznej w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Był świadkiem i uczestnikiem kluczowych wydarzeń, które ostatecznie doprowadziły do przemian ustrojowych i odzyskania politycznej suwerenności. W niniejszym artykule autorzy podjęli się analizy koncepcji społeczno-politycznych, które prezentował Lityński w czasie swojej ponad dwudziestoletniej działalności opozycyjnej.

Celem pracy było przybliżenie postaci Jana Lityńskiego – jego działalności w opozycji demokratycznej w czasach Polski Ludowej oraz jego poglądów i koncepcji prezentowanych w publikacjach pisanych w tamtym okresie, a także weryfikacja następujących hipotez: 1) Jan Lityński był ważną postacią ówczesnej opozycji; 2) w swoich publikacjach prezentował trafne spostrzeżenia na temat opozycji i systemu politycznego, w którym funkcjonował. Do weryfikacji hipotez wykorzystano następujące pytania badawcze: 1) w którym momencie życia Lityński zaangażował się w działalność opozycji i jak długo w niej funkcjonował?; 2) jak wyglądała jego działalność w opozycji – czym się zajmował, do jakich organizacji należał, z kim współpracował?; 3) jakie były najważniejsze publikacje jego autorstwa i jakie spostrzeżenia w nich przedstawiał? Przy pisaniu pracy posłużono się publikacjami autorstwa Lityńskiego z okresu PRL oraz późniejszych lat. Oparto się również na wspomnieniach innych opozycjonistów, artykułach i materiałach archiwalnych. Artykuł podzielony jest na trzy części. Pierwsza część dotyczy działalności Lityńskiego w czasach studenckich, czyli przede wszystkim zaangażowania w protesty z marca 1968 r. i konsekwencji tych wydarzeń. Druga część dotyczy okresu działalności przy Komitecie Obrony Robotników. Przy pisaniu wykorzystano materiały z tamtego okre-

su, np. *Oświadczenie piętnastu młodych opozycjonistów solidaryzujących się z polskimi robotnikami 2 lipca 1976*, relacje Lityńskiego i innych opozycjonistów, spisane w późniejszych latach oraz publikacje dotyczące tego okresu. W trzeciej części, która jest poświęcona działalności bohatera tekstu w latach 80. XX w., najwięcej miejsca zajmują analizy dwóch dłuższych publikacji – *Solidarność – problemy, znaki zapytania, próby odpowiedzi*, dotyczącej Solidarności oraz napisanej wspólnie z Pawłem Śpiewakiem książki *Książę jest nagi. Uwagi o socjotechnice komunizmu*.

su, np. *Oświadczenie piętnastu młodych opozycjonistów solidaryzujących się z polskimi robotnikami 2 lipca 1976*, relacje Lityńskiego i innych opozycjonistów, spisane w późniejszych latach oraz publikacje dotyczące tego okresu. W trzeciej części, która jest poświęcona działalności bohatera tekstu w latach 80. XX w., najwięcej miejsca zajmują analizy dwóch dłuższych publikacji – *Solidarność – problemy, znaki zapytania, próby odpowiedzi*, dotyczącej Solidarności oraz napisanej wspólnie z Pawłem Śpiewakiem książki *Książę jest nagi. Uwagi o socjotechnice komunizmu*.

Działalność w czasach studenckich

Swoją działalność opozycyjną Lityński rozpoczął już podczas studiów¹, kiedy to wielokrotnie wchodził w konflikt z prawem. W tym okresie działał w grupie studenckiej „Komandosi”, którą tworzyli opozycyjni kontestatorzy, aktywni w latach 60. XX w. W jej skład, poza Lityńskim, wchodził m.in. Adam Michnik², Teresa Bogucka³, Jan Tomasz Gross⁴, czy

¹ Jan Lityński studiował matematykę na Wydziale Matematyki i Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego. Relegowano go z uczelni w 1968 r., w następstwie zaangażowania w studenckie protesty w marcu tego samego roku.

² Adam Michnik (ur. 1946) – publicysta, historyk, opozycjonista w PRL. Członek KOR-u i NSZZ „Solidarność”, uczestnik obrad Okrągłego Stołu. Po 1989 roku poseł na Sejm IX kadencji (1989-1991) i redaktor naczelny „Gazety Wyborczej”.

³ Teresa Bogucka (ur. 1945) – dziennikarka, pisarka, opozycjonistka w PRL. Członkini NSZZ „Solidarność”, w którym pełniła funkcję sekretarza Komisji Kultury w Regionie Mazowsze. Pisała dla podziemnych pism, m.in. „Zapisu” i „Tygodnika Mazowsze”.

⁴ Jan Tomasz Gross (ur. 1947) – socjolog, historyk. Rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim, został aresztowany na pięć miesięcy za udział w protestach studenckich z marca

Jakub Karpiński⁵. Nazwa grupy powstała po pojawieniu się wyżej wymienionych studentów na jednej z sesji rocznicowych na Uniwersytecie Warszawskim. Gdy tylko młodzi ludzie weszli na wykład, rozpoczęli zadawanie licznych pytań prowadzącemu. W ten sposób zainicjowali dyskusję, która – według ówczesnej władzy – miała charakter politycznie niepoprawny. Studentom zależało na obnażeniu propagandy głoszonej podczas zajęć prowadzonych przez profesorów Uniwersytetu Warszawskiego. Akcja ta była powtarzana wielokrotnie. Wystąpienia zawsze miały charakter spontaniczny, z reguły nie prowadzono do nich żadnych przygotowań. Działalność Komandosów zakończyła się procesem sądowym i wydaniem wyroków: 3,5 r. pozbawienia wolności dla Jacka Kuronia⁶ i Karola Modzelewskiego⁷, 3 lat dla Adama Michnika oraz 2,5 r. dla Józefa Dajczgewanda⁸ i Jana Lityńskiego.

W 1968 roku Lityński protestował przeciwko decyzji władz o zdjęciu z afisza Teatru Narodowego spektaklu „Dziady”. Sztuka wyreżyserowana przez Kazimierza Dejmka, z Gustawem Holoubkiem w roli głównej, miała swoją premierę pod koniec listopada 1967 r. w Teatrze Narodowym w Warszawie. Przedstawienie teatralne nie spodobało się władzom Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

(dalej: PZPR). W dniu 21 grudnia tego samego roku Kazimierz Dejmek został wezwany w trybie nagłym do Komitetu Centralnego (dalej: KC) partii. Władze zarzuciły mu, że przedstawienie jest antyrosyjskie oraz ma charakter antyradziecki. W związku z powyższą interpretacją spektaklu, od 1 lutego 1968 r. zakazano wystawiania go w teatrze. Lityński brał udział w protestach przeciwko tej decyzji, podpisał petycję wyrażającą sprzeciw wobec zdjęcia spektaklu ze sceny oraz zaangażował się w zbieranie pod nią podpisów – ostatecznie w Warszawie zebrano ich ponad trzy tysiące, a we Wrocławiu ponad tysiąc. Studenci przekazali listy Tadeuszowi Mazowieckiemu⁹, który złożył je na ręce marszałka Sejmu. Zachował się więc zgodnie ze zdrowym rozsądkiem i z obowiązkami posła, który – nawet w ramach „demokracji socjalistycznej” – miał utrzymywać bieżący kontakt z obywatelami (Graczyk, 2021). Uzyskaną liczbę podpisów należy uznać za znaczącą, zwłaszcza, jeżeli uwzględnimy okoliczność, że każda osoba podpisująca się musiała zdawać sobie sprawę, że może jej za taki czyn grozić aresztowanie. Ze sprzeciwem społecznym spotkało się również relegowanie z uczelni Adama Michnika i Henryka Szlajfera, których ukarano w ten sposób za aktywną działalność opozycyjną. W dniu 29 lutego, na Nadzwyczajnym Walnym Zebraniu Warszawskiego Oddziału Związku Literatów Polskich, uchwalono – przedstawioną przez Andrzeja Kijowskiego – rezolucję, potępiającą politykę kulturalną PRL. W dyskusji bardzo ostro wypowiedali się m.in. Jerzy Andrzejewski, Paweł Jasienica, Leszek Kołakowski czy Antoni Słonimski, a także Stefan Kisielewski, który mówił o „skandalicznej dyktaturze ciemniaków w polskim życiu kulturalnym”¹⁰. Jak podaje Jerzy Eisler, do 11 marca 1968 r. aresztowani zostali już niemal wszyscy przedstawiciele środowiska „komandosów”, w tym: K. Modzelewski, A. Michnik, J. Ku-

1968 r. W tym samym roku opuścił Polskę po fali antysemickiej propagandy. Zamieszkał w USA, gdzie został doktorem socjologii w Uniwersytecie Yale.

⁵ Jakub Karpiński (ur. 1940 – zm. 2003) – socjolog, politolog, historyk, logik. Jako pracownik Uniwersytetu Warszawskiego wsparł studenckie protesty z 1968 r. Spędził w więzieniu dwa lata. Później publikował w „Głosie” i innych pismach podziemnych. Był sygnatariuszem *Listu 59* i *Listu 14*. Opuścił Polskę w 1978 r., jego prace pisane na emigracji były publikowane w podziemnych wydawnictwach.

⁶ Jacek Kuroń (ur. 1934 – zm. 2004) – historyk, opozycjonista w PRL, współzałożyciel KOR-u, poseł na Sejm X, I, II i III kadencji, minister pracy i polityki socjalnej w rządach Tadeusza Mazowieckiego i Hanny Suchockiej.

⁷ Karol Modzelewski (ur. 1937 – zm. 2019) – historyk, profesor nauk humanistycznych, opozycjonista w PRL, inicjator protestów studenckich z 1968 r. Pierwszy rzecznik prasowy „Solidarności”.

⁸ Józef Dajczgewand (ur. 1944) – opozycjonista w PRL, uczestnik protestów studenckich z marca 1968 r. Po opuszczeniu więzienia wyjechał z Polski i zamieszkał w Szwecji. Zaangażował się tam w działalność Komitetu Polskiego w Sztokholmie.

⁹ Tadeusz Mazowiecki (ur. 1927 – zm. 2013) – polityk, publicysta, ostatni premier PRL i pierwszy premier Polski po zmianie ustroju. W latach 1961–1972 sprawował mandat poselski.

¹⁰ „Opowiadam się za rezolucją kolegi Kijowskiego, która stawia sprawę całościowo na tle tej skandalicznej dyktatury ciemniaków w polskim życiu kulturalnym, jaką obserwujemy od dłuższego czasu”. Po tych słowach Kisielewski stał się celem propagandowych ataków i został pobity (Kraśniński, 2005, s. 210). Zob. szerzej: Mrówka, 2017.

roń, Irena Lasota¹¹, Seweryn Blumsztajn¹² i Barbara Toruńczyk¹³.

Na początku marca 1968 r. został zatrzymany i ukarany grzywną w wysokości 2500 złotych za swoją działalność także Jan Lityński. Po raz kolejny aresztowano go w dniu 8 marca tego samego roku, podobnie jak Seweryna Blumsztajna (Friszke, 2021). Na wolność Lityński wyszedł dwa dni później, jednak już 12 marca ponownie wrócił do aresztu. Konsekwencją tych wydarzeń było wydalenie go z uczelni i oskarżenie o udział w organizacji konspiracyjnej. Podczas śledztwa odmówił składania zeznań. Zapytany o to po latach, powiedział, że w takiej sytuacji „trzeba mieć wyobraźnię, że się wyjdzie i co się potem powie komuś” (*Historia Mówiona...*, b.d.). W grudniu 1968 r. skazano go na 2,5 roku więzienia. Wyrok odsiadywał w Strzelcach Opolskich. W tym czasie więzienie opuścił na krótko¹⁴, po czym wrócił do zakładu karnego. Wyszedł na wolność w lipcu 1969 r., na mocy ogłoszonej amnestii. Nie mógł kontynuować nauki, więc podejmował się różnych prac, ale cały czas pozostawał w kontakcie ze znajomymi z okresu studenckiej działalności.

Nie był to jednak koniec problemów Lityńskiego z ówczesnym wymiarem sprawiedliwości.

Komitet Obrony Robotników

W lipcu 1976 r. Lityński zaangażował się w pomoc robotnikom strajkującym w czerwcu tego roku w Ursusie i Radomiu¹⁵. Był jednym z sygnatariuszy oświadczenia wyrażającego solidarność z robotnikami¹⁶. Wyrażono w nim poparcie dla protestujących robotników (przy jednoczesnym potępieniu aktów chuligańskich wynikłych podczas protestów). Z ulgą odnotowano, że nie doszło do rozlewu krwi, ale potępiono kampanię propagandową wymierzoną w robotników. Autorzy oświadczenia podkreślali wagę takich kwestii jak niezależne związki zawodowe, wolne wybory i wolna prasa, ponieważ – jak twierdzono – bez nich państwo nie mogło się normalnie rozwijać. Jednak pismo nie zdobyło większej uwagi.

W następstwie protestów we wrześniu 1976 r. został utworzony Komitet Obrony Robotników (dalej: KOR), wśród pomysłodawców którego znaleźli się m.in. J. Kuroń, Antoni Macierewicz¹⁷, czy Jan Józef Lipski¹⁸. Za początek działalności Komitetu wskazuje się datę procesu ursuskiego¹⁹. Wytypowanie osoby, która odgrywała pierwszoplanową rolę w organizacji, jest trudne. Przez jednych świadków, którzy obserwowali proces powstawania KOR-u, wskazywany jest Kuroń, przez innych Macierewicz, bardzo ważną postacią był Jan Józef Lipski. Lityński doceniał Macierewicza

¹¹ Irena Lasota (ur. 1945) – filozofka, uczestniczka protestów z marca 1968 r., była zaangażowana w akcję zbierania podpisów wyrażających sprzeciw wobec decyzji o zdjęciu „Dziadów” z afisza teatralnego. Wyjechała z Polski dwa lata po tych wydarzeniach.

¹² Seweryn Blumsztajn (ur. 1946) – dziennikarz, opozycjonista w PRL. Członek KOR-u, redaktor „Biuletynu Informacyjnego KOR”.

¹³ Barbara Toruńczyk (ur. 1946) – publicystka, opozycjonistka w PRL. Relegowana z Uniwersytetu Warszawskiego za udział w protestach studenckich z 1968 r. W późniejszych latach współpracowała z pismami opozycyjnymi, m.in.: „Biuletynem Informacyjnym KOR” i „Res Publicą”. Była współzałożycielką „Zapisu”, czasopisma literackiego wydawanego w drugim obiegu.

¹⁴ Adam Michnik został zatrzymany w związku z protestami przeciwko zdjęciu z afisza teatralnego „Dziadów” Adama Mickiewicza. W lutym 1969 roku Michnik został skazany na trzy lata więzienia za „wybryki chuligańskie”. Areszt opuścił we wrześniu tego samego roku na mocy amnestii. Zob. szerzej: Adam Michnik, 2009; Graczyk, 2021.

¹⁵ Protesty były tłumione, zatrzymanych traktowano brutalnie, a propaganda przedstawiała ich jako bandytów. Miały miejsce aresztowania na szeroką skalę. Zob. szerzej: Eisler, Sasanka, Stępień, 2006.

¹⁶ Oprócz Lityńskiego oświadczenie zostało podpisane przez: Wojciecha Arkuszewskiego, Marka Barańskiego, Seweryna Blumsztajna, Andrzeja Celińskiego, Wiktora Góreckiego, Antoniego Liberę, Antoniego Macierewicza, Marka Majlega, Jacka Sztaselisa, Tadeusza Szawiela, Kazimierza Wóycickiego, Katarzynę Wojtkowską, Krzysztofa Hagemejera i Barbarę Toruńczyk. Zob.: *Oświadczenie piętnastu...*, 2016, s. 100.

¹⁷ Antoni Macierewicz (ur. 1948) – historyk, opozycjonista w PRL, współzałożyciel KOR, poseł na Sejm I, III, IV, VI, VII, VIII i IX kadencji, minister spraw wewnętrznych (1991–1992), minister obrony narodowej (2015–2018).

¹⁸ Jan Józef Lipski (ur. 1926 – zm. 1991) – opozycjonista w PRL, historyk literatury. Współzałożyciel KOR-u, członek NSZZ „Solidarność”.

¹⁹ Rozprawa przeciwko robotnikom Ursusa odbyła się w dniach 16–17 VII 1976 r. w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie.

za wykazywanie inicjatywy i zaangażowanie w akcję pomocy harcerzy „Czarnej Jedyńki”²⁰.

Pierwsze spotkanie osób zaangażowanych w KOR-ze odbyło się w Laskach²¹. Podczas jego trwania ustalono, czym dokładnie powinien zajmować się Komitet. Zdecydowano, że organizacja miała przede wszystkim pełnić rolę mobilizującą społeczeństwo do przestrzegania wartości etycznych i zasad moralnych. KOR zapowiadał przede wszystkim walkę z komunizmem. Chciał nieść szeroko rozumianą pomoc osobom prześladowanym przez władze. W założeniu miała to być organizacja jawna, której działalności nie chciano ukrywać. Założyciele dążyli do tego, by wszystkie adresy i numery telefonów podać do publicznej wiadomości. Było to ryzykowne, ponieważ władze komunistyczne mogły w surowy sposób ukarać członków KOR-u. Mimo to Komitet chciał w ten sposób dać przykład innym, że nie należy ulegać we wszystkim partii rządzącej. Kolejny pomysł liderów na działalność KOR-u był taki, aby powstała organizacja była nie tylko jawna, ale i legalnie działająca. Chciano tego dokonać na podstawie obowiązującego prawa, tj. wykorzystując przepisy Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie²² oraz Konstytucji PRL, w taki sposób, by nie musieć oficjalnie rejestrować działalności. W tym celu wykorzystano lukę prawną, która mówiła o możliwości tworzenia komitetów dla celów doraźnych, np. dla pomocy powodzianom czy pogorzelcom. Unikniętoby wówczas sytuacji, że w przypadku odmowy rejestracji stowarzyszenia organizacja stałaby się nielegalna, a jej działacze naraziliby się na aresztowanie. Dlatego – jak twierdzili J. Kuroń i A. Macierewicz – lepiej było nie rejestrować KOR-u i narazić się na odpowiedzialność administracyjną, niż zarejestrować i dostać odmowę, a w konsekwencji narazić się na działalność karną (Lipski, 2006).

²⁰ „Czarną Jedyńką” nazywano 1 Warszawską Drużynę Harcerską im. Romualda Traugutta. Friszke, Paczkowski, 2008, s. 355. Zob. szerzej: A. Szczykutowicz, 2017.

²¹ Wieś w województwie mazowieckim.

²² Akt końcowy KBWE został podpisany w dniu 1 sierpnia 1975 r. w Helsinkach przez USA, Kanadę oraz państwa europejskie bloków zachodniego i wschodniego. Dokument dotyczył zarówno spraw bezpieczeństwa, jak i zagadnień gospodarczych i prawnych. Zob. szerzej: Jach, 2017, s. 158–175.

Lityński był w bliskich relacjach z tym środowiskiem, uczestniczył w wielu spotkaniach, ale nie było go przy utworzeniu KOR-u. Zaangażował się natomiast w pracę nad „Biuletynem Informacyjnym KOR”²³. W rozmowie, która znalazła się w książce *Niepokorni. Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników*, wspominał, że początkowo był sceptycznie nastawiony do tej inicjatywy (Friszke, Paczkowski, 2008, s. 355). Jednak był członkiem redakcji już od pierwszego wydania.

Janowi Lityńskiemu zależało na wyjaśnieniu wszystkich wydarzeń związanych z protestami z czerwca 1976 r.²⁴ Chciał poznać zarówno cały przebieg wydarzeń, jak i osoby, które były za nie odpowiedzialne. W związku z tym podpisał list otwarty, w którym podkreślono konieczność utworzenia komisji poselskiej, mającej za zadanie wyjaśnienie okoliczności strajków. Niestety, próba dojścia do prawdy nie zakończyła się dla niego dobrze. Został aresztowany 4 marca 1977 r., podczas zebrania redakcji „Biuletynu Informacyjnego KOR”. Tym razem zatrzymanie nie było długie – Lityński został zwolniony po 48 godzinach. Po raz kolejny aresztowano go 19 maja 1977 r., razem z Jackiem Bierezinem (Friszke, Paczkowski, 2008, s. 367). Nie przesłuchano go, postawiono mu tylko zarzuty i przewieziono do więzienia na Mokotowie. Do aresztu jechał z Sewerynem Blumsztajnem (Friszke, Paczkowski, 2008, s. 367). Został zwolniony na mocy amnestii. Także i tym razem jego zatrzymanie nie było ostatnim w życiu.

Po wyjściu na wolność Lityński poróżnił się z Jackiem Kuroniem. Uznał, że jego ocena ówczesnych realiów była zbyt optymistyczna (Friszke, Paczkowski, 2008, s. 368). Jednak wkrótce doszli do porozumienia i zaczęli pracę nowym pismem. We wrześniu 1977 r. Lityński odszedł z redakcji „Biuletynu Informacyjnego” i rozpoczął współpracę z nowopowstającym pismem „Robotnik”. Pomysł na pismo miał wyjść od Wojciecha Onyszkiewicza²⁵. Jan Lityński należał do jego autorów już od pierwszego numeru. W relacji

²³ Wydawane w latach 1976–1980 pismo opozycji w PRL. Jego nazwa nawiązywała do pisma konspiracyjnego, wydawanego przez środowisko AK podczas II wojny światowej.

²⁴ W czerwcu 1976 r. wybuchły masowe protesty, kiedy ogłoszono podwyżki cen artykułów konsumpcyjnych. Zob. szerzej: Sasanka, 2001.

²⁵ Wojciech Onyszkiewicz (ur. 1948) – historyk, opozycjonista w PRL, członek KOR-u i KSS „KOR”. Pisał m.in. dla „Robot-

spisanej w książce *Niepokorni. Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników*, wspominał trudności związane z tworzeniem pisma, od wyboru nazwy, przez tematykę tekstów, po stopień zaangażowania „ideowego” tworzonych treści (Friszke, Paczkowski, 2008, s. 383–386).

Przełom 1977 r. i 1978 r. to czas narastających podziałów wśród osób związanych z KOR-em, który wówczas zmienił się w Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” (do którego Lityński również należał). W pewnym momencie zarysował się bardzo wyraźny podział na osoby skupione wokół Antoniego Macierewicza oraz na te bliższe Jackowi Kuroniowi. Wyrazem tych podziałów było m.in. powstawanie dwóch pism: miesięcznika „Głos” i kwartalnika „Krytyka”. Lityński był zdania, że kwestie ambicjonalne miały na to wszystko większy wpływ niż różnice ideowe (Friszke, Paczkowski, 2008, s. 375). W grudniu tego samego roku został pozbawiony wolności na kilka dni. Uznano to za reperkusję, niezgodnionego z resztą środowiska KOR-u, zaangażowania Macierewicza w organizację pochodu pod pomnik Kilińskiego, który odbył się po jednej z mszy (Friszke, Paczkowski, 2008, s. 380). W październiku 1979 r. Jan Lityński brał udział w głódówce w kościele św. Krzyża w Warszawie²⁶.

Przełom lat 70. i 80. XX wieku to również okres, kiedy zawiązały się związki Lityńskiego z Wałbrzychem. Po raz pierwszy trafił tam w 1979 roku (Lityński, 2017, s. 236), kiedy miał opisać dla „Biuletynu Informacyjnego KOR” powódź, która nawiedziła miasto. Z tamtym wyjazdem nie wiązały się żadne ważne wydarzenia. W 1980 r. Lityński wrócił do Wałbrzycha, z zamiarem obecności na procesie Jacka Pilichowskiego²⁷. Ostatecznie na proces się spóźnił, ze względu na przedłużające się do późnej nocy spotkanie ze Zbigniewem Romaszewskim²⁸. Rozmowa dotyczyła spotkania

nika” i „Głosu”. Po wprowadzeniu stanu wojennego ukrywał się przez kilka lat (Friszke, Paczkowski, 2008, s. 383).

²⁶ Celem głódówki był protest i jednoczesne okazanie solidarności z czechosłowackimi polskimi opozycjonistami, którzy zostali uwięzieni (Waligóra, b.d.).

²⁷ Wspomniany w tekście proces dotyczył odwołania się Pilichowskiego, który został zwolniony z pracy za współpracę z „Robotnikiem”.

²⁸ Zbigniew Romaszewski (ur. 1940 – zm. 2014) – polityk, opozycjonista w PRL. Członek KOR-u i Solidarności. Uczestnik obrad Okrągłego Stołu. W latach 1989–2011 senator, od 2011 r. członek Trybunału Stanu.

z Andriejem Sacharowem²⁹ i nawiązania kontaktu z opozycją na Wschodzie (Lityński, 2017, s. 236).

Po raz kolejny Lityński został aresztowany 14 sierpnia 1980 r. Wyszedł na wolność 1 września tego samego roku.

Działalność w okresie Solidarności

Lata 80. XX wieku były wyjątkowym okresem w historii PRL. Z jednej strony założono Niezależny Samorządny Związek Zawodowy (dalej: NSZZ) „Solidarność”³⁰, miały miejsce masowe protesty, Lech Wałęsa³¹ okazał się osobą o charyzmie potrzebnej do bycia liderem opozycji, pod koniec dekady doszło do obrad Okrągłego Stołu i przemian ustrojowych. Z drugiej strony, w tych latach wprowadzono stan wojenny, „Solidarność” została zdelegalizowana, wielu działaczy straciło wolność, a opozycja ponownie musiała zejść do podziemia.

W 1981 roku, w rocznicę protestów sierpniowych, w czasopiśmie „Robotnik” (*W rok po...*, 1981, s. 1) spisano dyskusję między Bronisławem Geremekiem³², Ryszardem Bugajem³³ i Jackiem Kuroniem, którzy byli członkami Rady Programowej Ośrodka Prac Społeczno-Zawodowych; Zbigniewem Bujakiem³⁴, przewodniczącym Zarządu Regionu Mazowsze NSZZ

²⁹ Andriej Sacharow (ur. 1921 – zm. 1989), twórca bomby wodorowej. Późniejszy działacz na rzecz praw człowieka, krytyk sowieckich praktyk, laureat Pokojowej Nagrody Nobla.

³⁰ NSZZ „Solidarność” – związek zawodowy założony w 1980 r. W ciągu dekady stał się głównym centrum opozycji antykomunistycznej. Zob. szerzej: Kamiński, Waligóra, 2010.

³¹ Lech Wałęsa (ur. 1943) – lider opozycji w PRL, działacz związków zawodowych, pierwszy przewodniczący NSZZ „Solidarność”, laureat Pokojowej Nagrody Nobla (1983), Prezydent Polski w latach 1990–1995.

³² Bronisław Geremek (ur. 1932 – zm. 2008) – historyk, profesor nauk humanistycznych, działacz opozycyjny w PRL. Związany z Towarzystwem Kursów Naukowych. Uczestnik obrad Okrągłego Stołu, poseł na Sejm I, II, III i X kadencji, minister spraw zagranicznych w latach 1997–2000.

³³ Ryszard Bugaj (ur. 1944) – ekonomista, polityk, działacz opozycyjny w PRL, członek NSZZ „Solidarność”, w latach 2009–2010 doradca społeczny Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego.

³⁴ Zbigniew Bujak (ur. 1954) – politolog, polityk, poseł na Sejm, współpracownik Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”, członek NSZZ „Solidarność”.

„Solidarność”; Jerzym Milewskim³⁵ – sekretarzem społecznym Sieci Organizacji Zakładowych NSZZ „Solidarność” Wiodących Zakładów Pracy³⁶ oraz Janem Lityńskim, ówczesnym redaktorem „Robotnika”. Uczestnicy dyskusji przedstawiali swoje oceny sytuacji w państwie, działalności „Solidarności”, jej społecznego poparcia oraz kreślili prognozy i pomysły na nadchodzące miesiące i lata. Różnili się w wizjach przyszłości, inaczej widzieli na przykład kwestie tworzenia partii politycznych, ekonomii, czy politycznego zaangażowania związku. Obawiano się, że przez kryzys społeczeństwo zwróci się ku rządowi „silnej ręki”. Jacek Kuroń wskazywał, że w tych okolicznościach mogłoby dojść do wojny domowej, co uzasadniał bieżącymi awansami generałów na ministrów³⁷.

Lityński był mniej aktywny w dyskusji niż pozostali uczestnicy. Zwrócił uwagę na szereg niewiadomych, wynikających z fatalnego stanu ówczesnej gospodarki. Oceniał, że przez strategię polegającą na zawieraniu kompromisów i czekaniu na ruchy władzy, związek przestawał spełniać oczekiwania społeczne i tracił poparcie. Rozczarowanie miało wynikać z braku poprawy sytuacji ekonomicznej, a także braku zmian w strukturach państwa i władzy. Ponadto krytykował działania Konfederacji Polski Niepodległej³⁸. Uważał, że postulaty niepodległościowe ugrupowania nie miały racji bytu w ówczesnej rzeczywistości, mimo że były bardziej realne niż dziesięć miesięcy wcześniej. Źle ocenił również decyzję o aresztowaniu przywódców partii, która – jego zdaniem – przyczyniła się do wzrostu popularności jej liderów i programu.

³⁵ Jerzy Milewski (ur. 1935 – zm. 1997) – doktor nauk technicznych, członek NSZZ „Solidarność”, po Okrągłym Stole szef Biura Bezpieczeństwa Narodowego.

³⁶ Sieć Organizacji Zakładowych NSZZ „Solidarność” Wiodących Zakładów Pracy. Zob. szerzej: Luszczewicz, 2008.

³⁷ „Już teraz wokół Jaruzelskiego rodzi się taka koncepcja (...). Mianuje się nowych generałów na ministrów nie tylko dlatego, że premier ma do nich zaufanie. On ma (...) taką wizję, że mogłoby nas uratować silny rząd, wyposażony w wojskowe środki (...). Po raz pierwszy zaczynamy myśleć, że mogłaby nam grozić wojna domowa” (*W rok po...*, 1981, s. 1).

³⁸ Założona 1 września 1979 r. przez Leszka Moczulskiego partia polityczna odwołująca się do tradycji piłsudczywskich. Na przełomie lat 1980 i 1981 aresztowano kilku członków partii. Jej działalność została zawieszona do połowy 1981 r. Po przerwie w latach 2003–2007 funkcjonowała do 12 stycznia 2018 r. Zob. szerzej: Wenklar, 2011.

Lityński zwrócił także uwagę na możliwość wybuchu ulicznych zamieszek i niekontrolowanych strajków, powodowanych złą sytuacją gospodarczą. Według Lityńskiego „jedyną (...) inicjatywą Związku wychodzącą na zewnątrz po marcu był ruch samorządowy” (*W rok po...*, 1981, s. 1). Miał przy tym jednak spore wątpliwości, w jakim charakterze miałby ów ruch funkcjonować w istniejącym systemie. Uważał, że samorządność była wówczas zbyt słaba na przejęcie władzy gospodarczej, co – w jego ocenie – wiązałoby się z ryzykiem „anarchizacji życia gospodarczego” (*W rok po...*, 1981, s. 1). Za nieudane uważał próby tworzenia partii politycznych, klubów i innych inicjatyw społecznych. Partie krytykował za nieumiejętność przedstawiania prawdziwych programów i prezentowania się jako poważnych ugrupowań. Klubom zarzucał brak konkretnych strategii, twierdził, że próby ich tworzenia miały na celu utrzymanie społecznego poparcia, a nie przedstawienie prawdziwego, długofalowego planu. Zgodził się z Jerzym Milewskim, że przy głosowaniu ludzie powinni zwracać uwagę przede wszystkim na bloki programowe, a nie na konkretne osobowości (*W rok po...*, 1981, s. 4).

W tym okresie Lityński angażował się również w organizację struktur Solidarności w regionie wałbrzyskim. W zdobywaniu kontaktów pomagała mu znajomość z Pilichowskim. Współpracował m.in. z Jerzym Szulcem³⁹, który był szefem lokalnego Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego (Lityński, 2017, s. 238).

Kolejne zatrzymanie Lityńskiego miało miejsce 13 grudnia 1981 roku⁴⁰, kiedy to został internowany w warszawskim areszcie w Białolece. Następnie, 3 września 1982 r., przewieziono go do więzienia mokotowskiego. Prokuratorzy przedstawili mu zarzut podjęcia działań zmierzających do obalenia przemocą ustroju PRL, za co groziła mu kara pozbawienia wolności w wymiarze od 5 lat do kary śmierci łącznie. Wyrok odbywał w więzieniu mokotowskim, m.in.

³⁹ Jerzy Szulc (ur. 1954 – zm. 2012) – górnik, przewodniczący wałbrzyskiej „Solidarności” i przewodniczący tamtejszego Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w czasie strajków z 1980 r. Był internowany po wprowadzeniu stanu wojennego, wyszedł na wolność w grudniu 1982 r.

⁴⁰ Tego dnia miało miejsce ogłoszenie stanu wojennego. Zakończono go w dniu 22 lipca 1983 roku. Zob. szerzej: Dudek, 2003; Dudek, Madej, 2006.

z Jackiem Kuroniem, Adamem Michnikiem i Zbigniewem Romaszewskim. W dniu 11 stycznia 1983 r. zmieniono mu zarzut, za który odbywał karę, na zarzut prowadzenia przygotowań do obalenia przez mocą władzy w PRL. Za to przestępstwo groziła kara pozbawienia wolności od 1 roku do 10 lat. Jan Lityński w dniu 1 czerwca 1983 r. uzyskał zgodę na warunkowe opuszczenie więzienia na okres 6 dni. Zgoda ta została wydana ze względu na pierwszą komunię córki. Lityński jednak z tej przepustki już nigdy nie wrócił, w związku z czym wydano za nim list gończy.

Po ucieczce, w sytuacji przymusowego ukrywania się, zaangażował się m.in. w organizację wydawnictwa „Myśl”⁴¹, a także w pracę innych oficyn. Jego zachowanie w konspiracji odstawało od przyjętych standardów. Seweryn Blumsztajn wspominał o jego spóźnianiu się, pojawianiu na imprezach i dosyć lekceważącym stosunku do życia w ukryciu (Blumsztajn, 2008). W 1984 roku Lityński napisał publikację *Solidarność – problemy, znaki zapytania, próby odpowiedzi*, wydaną przez „Przedświt”⁴². Dokonał w niej analizy programu działania Solidarności oraz jej problemów wewnętrznych, strategii władz państwa, struktur organizacyjnych, sukcesów i porażek oraz roli związku w opozycji i na scenie politycznej. Zarzuty o brak konkretnego programu Solidarności odparował pisząc, że w początkowym okresie związek skupiał się na działaniu. Uważał, że Solidarność była „przede wszystkim pewnym projektem przyszłości – zespołem wartości i wyborem sposobów ich realizacji” (Lityński, 1984, s. 3). Lityński negocjował możliwość precyzyjnej charakterystyki związku bez uwzględnienia jego historii oraz znajomości atmosfery, w jakiej przebiegały najważniejsze dla niego wydarzenia. „Program I Zjazdu był powszechnie niemal akceptowany, a jednocześnie również powszechna była nikła znajomość jego szczegółowych rozwiązań” – pisał Lityński (Lityński, 1984, s. 3) w pierwszym rozdziale, dotyczącym sporów o program. Zwrócił w nim uwagę, że do pewnego momentu „Solidarność” skupiała się przede wszystkim na działalności społecz-

nej na rzecz – jak to określił Lityński – „najślabszych i najbardziej upośledzonych grup ludności” (Lityński, 1984, s. 4). Aktywność ta wynikała w sposób naturalny z charakterystyki organizacji jako związku zawodowego, który przede wszystkim miał dbać o swoich członków. „Solidarność” była organizacją legalną, która odrzucała rozwiązania przemocowe i opowiadała się za wprowadzaniem zmian na drodze ewolucyjnej. Przewidywano, że PZPR czasowo utrzymałaby status władzy centralnej, ale docelowo zadaniem „Solidarności” miała być stopniowa budowa społeczeństwa kontrolującego władzę publiczną i funkcjonującego w systemie pluralistycznym. Wszystko to stanęło pod znakiem zapytania w momencie, gdy związek przestał być legalnie działającą organizacją⁴³. Z upływem czasu przybywało krytycznych głosów ze strony działaczy wątpiących w sens przyjętej wcześniej strategii.

Lityński (1984, s. 4) był zwolennikiem „myślenia programowego”, które charakteryzował jako próbę opisywania celów związku, zarówno tych długofalowych, jak również konkretnych praktyk, będących mniejszymi krokami do celu. Miano również analizować podejmowane akcje i oceniać ich skuteczność w realizacji konkretnych działań. Autor twierdził, że program będzie mógł zostać sformułowany dopiero wtedy, gdy powstaną plany będące wynikiem wewnętrznej dyskusji programowej, której powinien być syntezą. Negował w ten sposób celowość tworzenia sztucznego dokumentu, oderwanego od realiów społeczno-politycznych.

Inną kwestią analizowaną przez Lityńskiego były relacje „Solidarności” z władzami państwa (Lityński, 1984, s. 4–8). Publicysta dostrzegał potrzebę podjęcia publicznej dyskusji w strukturach związku, dotyczącej reguł i form kontaktów organizacji z PZPR. Na postrzeganie Solidarności negatywnie wpływał brak trwałych porozumień z władzą: nawet, jeśli podpisywano jakieś umowy, z reguły nie wchodziły one w życie. Ich zawieranie było dla rządzących jedynie sposobem na względne kontrolowanie działań ruchu oraz na rozbijanie jego wewnętrznej spójności. Lityński krytykował również samych działaczy związku, między innymi za osłabianie wiarygodności organizacji poprzez wysuwanie żądań niemożliwych do

⁴¹ Podziemne wydawnictwo, założone w 1983 r. przez Pawła Miłkasa i rozwiązane w 1989 r. Zob. szerzej: Wolk, b.d.

⁴² Podziemne wydawnictwo założone w 1982 roku i działające do 1989 r. Jego założycielami byli Waław HOLEWIŃSKI i Jarosław Markiewicz. W ciągu siedmiu lat wydano tam ponad 160 publikacji, zarówno tłumaczeń, jak i oryginalnych prac. Zob. szerzej: Wójcik, 2018.

⁴³ „Solidarność” została zdelegalizowana po wprowadzeniu stanu wojennego w dniu 13 grudnia 1981 roku. Działacze związku byli wówczas masowo internowani.

spełnienia przez władze. Jako przykład wskazał sprawę zgłoszenia postulatu wolnych wyborów do rad narodowych. Domaganie się tego rozwiązania nie było zasadne, ponieważ w tamtym okresie w Solidarności nie rozwinął się jeszcze sprawny ruch samorządowy. Źle oceniał również głosy o konieczności zupełnego zerwania kontaktów z partią. Było to niemożliwe, ponieważ państwo socjalistyczne z definicji kontrolowało wszystkie obszary życia społecznego – od rynku po zakłady pracy, a ponadto dysponowało świetnie rozwiniętym aparatem represji. Całkowity rozpad relacji z władzą, zdaniem Lityńskiego, miałyby katastrofalne skutki dla życia społecznego i – w dużej mierze – przekreśliłyby dotychczasowe sukcesy.

Publicysta przyjmował zatem postawę politycznego realisty. Koncentrował się na zaakcentowaniu oddolnej roli ruchu związkowego i jego rozwoju w poszczególnych zakładach pracy, podkreślając, że zawsze wywodzi się on od pracowników, a nie od władzy. Jako problem postrzegał nikłe zorganizowanie terenowych struktur „Solidarności”, które często oddawały inicjatywę Komisji Krajowej. Bierność sporej części działaczy miała swoje konsekwencje po wprowadzeniu stanu wojennego. Lityński twierdził, że lepsze przygotowanie struktur samorządowych wyraźnie ograniczyłyby dotkliwość decyzji Jaruzelskiego. Jego zdaniem status „Solidarności” mogłoby ponadto umocnić wsparcie ze strony uprzywilejowanych grup społecznych, takich jak artyści i intelektualisci. Ze względu na ich wyjątkowy status byli oni bowiem mniej narażeni na dotkliwe represje, a reaktywacja związków w ich środowisku stałaby się sygnałem dla tej części społeczeństwa, która wątpiła w sens oddolnego działania po stanie wojennym. Jan Lityński najbardziej obawiał się jednak tego, że władza zlikwiduje struktury związku w zakładach pracy, co byłoby równoznaczne z niepowodzeniem w odbudowie Solidarności. W takiej sytuacji związek musiałby ograniczyć swoją działalność tylko do aktywności podejmowanej po 1981 r., co Lityński określił „krokiem do tyłu” i „złem koniecznym” (Lityński, 1984, s. 6).

Poza podkreśleniem potencjalnej roli środowisk intelektualistów, publicysta wyraźnie docenił także postawę Kościoła (Lityński, 1984, s. 5), który przetrwał mimo wielu prób ograniczania jego wpływów i zwracania przez władze obywateli przeciw niemu. Zwrócił uwagę, że nigdy ostatecznie nie doszło do zupełnego zerwania nici jego porozumienia z rządzącymi, po-

mimo, że środowisko katolickie stanowiło wyraźną opozycję wobec PZPR. Czasami Kościołowi zarzucono zbyt dużą uległość w stosunku do partii, jednak Lityński ocenił, że właśnie taka postawa pozwoliła mu na zachowanie swojej podmiotowości. Mimo tego opozycjonista odrzucił możliwość naśladownictwa owego podejścia przez Solidarność, ponieważ – jak twierdził – ruch miał inne cele, których realizacja wymagała bardziej zdecydowanej postawy. Uważał, że działania episkopatu i Solidarności powinny się dopełniać, a nie być takie same (Lityński, 1984, s. 5).

Książkę pt. *Książę jest nagi. Uwagi o socjotechnice komunizmu* Lityński napisał w 1987 r., wspólnie z Pawłem Śpiewakiem⁴⁴. Autorzy dokonali w niej analizy systemu komunistycznego. Odwołali się do przykładów ze Związku Radzieckiego i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Pierwszym poruszonym wątkiem była „reguła jedności i nadrzędnej roli ideologii” (Cękałski, Lityński, 1987, s. 5). Zagadnienie podzielono na trzy kwestie: „zasadę monopolu idei”, „zasadę rewolucyjnej mniejszości i dialektycznej większości” oraz „regułę wyższości technologicznej”.

„Zasada monopolu idei” podkreślała rolę ideologii dla partii komunistycznej. Autorzy twierdzili wręcz, że „partia komunistyczna była i jest partią ideologiczną” (Cękałski, Lityński, 1987, s. 5). Ze względu na odwołanie do teorii mówiących o zrównaniu klas i upadku elit, które „ciemieżyły nieuprzywilejowane stany”, interesy partii miały być równe interesom ludzkości. Komuniści mieli odpowiednie narzędzia do wprowadzenia rozwiązań uznanych przez nich za słuszne i – w ich ocenie – dobrze znali ludzkie potrzeby. W pewnym sensie partia według nich była „apolityczna”, ponieważ nie uznawała demokratycznej różnorodności ideologii i partii politycznych. Nie istniał pluralizm, wszystko było oceniane z punktu widzenia partii, działań dobrych dla ideologii, systemu i ludzi, którzy go tworzyli. Osoby, które nie zgadzały się z tym punktem widzenia były uznawane za wrogów, albo za ludzi, którzy jeszcze wówczas nie rozumieli słuszności ideologii. Inne wizje świata były odrzucane albo jako wrogie, albo nieprzemysłane i opierające się na błędnych przekonaniach. Autorzy jako przykład przywołali walkę polskiej wła-

⁴⁴ Paweł Śpiewak (ur. 1951) – socjolog, publicysta. Współzałożyciel pisma „Res Publica”. Członek NSZZ „Solidarność”. Poseł w latach 2005–2007. Wspomnianą w tekście publikację wydał pod pseudonimem „Roman Cękałski”.

dzy z Kościołem Katolickim, wobec którego radykalne działania podjęto po wysłaniu listu pojednawczego do niemieckich biskupów w 1965 r.⁴⁵ Ocenili, że wynikało to nie tylko ze sprzeczności działań Kościoła z prowadzoną przez władzę polityką, ale również z powodu ujawnienia się go jako alternatywnego reprezentanta kraju i woli narodu. Podobnie było w przypadku Solidarności, do której należeli obaj autorzy. Władza zmierzała do umniejszenia jej roli, dlatego nalegała, żeby związek zachował apolityczny status i ograniczył się do spraw typowych dla związków zawodowych. Druga z wymienionych, zasada: „rewolucyjnej mniejszości i dialektycznej większości”, była rozumiana jako usprawiedliwienie działań partii komunistycznej. Celem partii było dojście do władzy, a następnie wprowadzenie w społeczeństwie zmian zgodnych z ideologią. Komuniści byli rewolucjonistami, działającymi – rzekomo – w interesie ludzkości, nawet jeśli większość się z tym nie zgadzała. W ich przekonaniu społeczeństwo nie było świadome swoich prawdziwych potrzeb. „Reguła wyższości technologicznej” tłumaczyła rzekome – zdaniem zwolenników systemu komunistycznego – zacofanie sowieckiego przemysłu. Według niej niespójność kapitalizmu w końcu miała doprowadzić do problemów tego systemu, który nie byłby dalej zdolny do zaspokajania ludzkich potrzeb. Dokonujący się w nim postęp technologiczny bagatelizowano. Miał on być pozorny, a technologia źle wykorzystywana. Zdaniem komunistów nowoczesne rozwiązania stosowane w kapitalizmie przyczyniały się do powiększania nierówności, nieuchronnie prowadząc ten system do upadku. Autorzy podali przykład traktora: dla obywatela kraju kapitalistycznego stanowiącego narzędzie wyzysku, natomiast dla socjalisty będącego narzędziem pracy, z której mogło korzystać całe społeczeństwo. Przeciwnie komunizm – ten system miał odpowiadać w pełni oczekiwaniom społecznym (Cękański, Lityński, 1987, s. 7).

⁴⁵ 18 listopada 1965 roku polscy biskupi wysłali list do swoich niemieckich odpowiedników. Opisano w nim historię stosunków polsko-niemieckich, a jego najbardziej znanym fragmentem było wyrażenie przebaczenia za II wojnę światową. Władze PRL oskarżyły duchowieństwo o działalność na szkodę interesów państwa, w następstwie czego rozpoczęła się antykościelna kampania propagandowa. Zob. szerzej: Szostkiewicz, 2015.

Autorzy książki starali się dosyć kompleksowo opisać system komunistyczny, opisali podejście do opozycji, innych ideologii, własności prywatnej i monopolu organizacji i władzy. Bardzo trafnym spostrzeżeniem było zwrócenie uwagi na „paranoidalny obraz świata” (Cękański, Lityński, 1987, s. 8). Autorzy pod tym hasłem opisują skłonność partii komunistycznej (mającej monopol na władzę i ideologię) do manipulowania prawdą i relatywizowania wszelkich wartości (Cękański, Lityński, 1987, s. 8). Podkreślają, że w tym systemie prawda sprowadzała się do tego, co głosił aktualnie urzędujący przywódca. Nie miało znaczenia nawet to, że jego poprzednik głosił tezy odwrotne. Partia decydowała o tym, co było prawdą i które informacje były ważne, kontrolowała życie intelektualne obywateli.

Podsumowanie

Jan Lityński przez ponad 20 lat angażował się w inicjatywy w mniejszym lub większym stopniu przeciwne obowiązującemu systemowi. Również po obradach Okrągłego Stołu, w których uczestniczył jako członek zespołu ds. górnictwa, i przemianach ustrojowych, nie wycofał się z życia politycznego. Był posłem na Sejm I, II, III i X, kadencji, startował z okręgu wąbrzyskiego. W latach 2010–2015 był doradcą prezydenta RP Bronisława Komorowskiego ds. kontaktów z partiami i środowiskami politycznymi. Zmarł 21 lutego 2021 roku.

Historia Jana Lityńskiego z okresu Polski Ludowej to w zasadzie historia polskiej opozycji demokratycznej. Od jej nieśmiałego formowania się, przez powstanie KOR-u i NSZZ „Solidarność”, po obrady Okrągłego Stołu i ostateczny upadek ustroju. Jego biografia pokazuje, jak trudny, żmudny, niebezpieczny, często nieskuteczny, był sprzeciw wobec systemu. Pokazuje trud tamtych czasów i przypomina, że upadek systemu autorytarnego nie następuje z dnia na dzień, mogą minąć dziesięciolecia, zanim do niego dojdzie. Biografia Lityńskiego, ale również innych osób zaangażowanych w PRL-owską opozycję, jest dowodem na znaczenie, często skomplikowanej, współpracy między ludźmi o różnych poglądach. W tym czasie popełniano błędy, pewne rzeczy pewnie można było zrobić inaczej, ale to nie umniejsza osiągnięć tych ludzi. Im więcej czasu mija od obrad Okrągłego Stołu, tym większą popularność zyskują głosy deprecjonujące tamte ustalenia

i działania osób sprzeciwiających się władzy. Ale gdy spojrzymy na życiorys Lityńskiego, tchórzostwo czy lenistwo to ostatnie rzeczy, jakie można mu zarzucić. Widzimy prawdziwego człowieka, który uczestniczył w ważnych wydarzeniach i niewątpliwie był wyjątkową postacią.

Bibliografia

- Adam Michnik (2009). Dzieje.pl. Portal historyczny. Pobrane z: <https://dzieje.pl/postacie/adam-michnik>.
- Blumsztajn, S. (2008). *Jan Lityński*. Pobrane z: <https://komitetobronyrobotnikow.pl/czlonkowie/jan-litynski-w-1968-r-mielismy-tego-samego-sledczego-powiedzial-do-mnie-ten-pana-jasiu-taki-maly-a-wszedzie-byl-wszedzie-byl-dobrze-to-ujal-kapitan-niewiara-w-naszym-roczniku/>.
- Cękański, R., Lityński, J. (1987). *Książę jest nagi. Uwagi o socjotechnice komunizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Myśl.
- Dudek, A. (red). (2003). *Stan wojenny w Polsce 1981–1983*. Warszawa: IPN.
- Dudek, A., Madej, K. (oprac). (2006). *Świadectwa stanu wojennego*. Warszawa: IPN.
- Eisler, J. (oprac). (2001). *Czerwiec 1976 w materiałach archiwalnych*. Warszawa: IPN.
- Eisler, J. Sasanka, P., Stępień, S. (2006). *Czerwiec 1976. Radom – Ursus – Płock*, Warszawa: IPN.
- Friszke, A. (2021). *Janek Lityński 1946–2021. Dobry człowiek, który lubił ludzi, kochał przyjaciół i swoje zwierzęta*. Pobrane z: <https://oko.press/janek-litynski-1946-2021-dobry-czlowiek-ktory-lubil-ludzi/>.
- Friszke, A., Paczkowski, A. (2008), *Niepokorni. Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników*, Kraków: Wydawnictwo ZNAK.
- Graczyk, R. (2021). *Demiurg. Biografia Adama Michnika*. Warszawa: Zona Zero.
- Historia Mówiona: Jan Lityński*. (b.d.). Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=PW37FX10VoE>.
- Jach, A. (2017). Akt końcowy KBWE i jego wpływ na instytucjonalizację ruchu praw człowieka w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej 1975–1991 (wybrane aspekty). *Nowa Polityka Wschodnia*, 2 (13), s. 158–175.
- Kamiński, Ł., Waligóra, G. (red). (2010). *NSZZ „Solidarność”*. Tom 1–7, Warszawa: IPN.
- Kraśniński, E. (2005). Nadzwyczajne Walne Zebranie Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich (29 II 1968). *Pamiętnik Teatralny*, 3–4 (215–216), s. 165–245.
- Lipski J.J. (2006). *KOR – Komitet Obrony Robotników, Komitet Samoobrony Społecznej*. Warszawa: IPN Instytut Pamięci Narodowej.
- Lityński, J. (2017). Mój Wałbrzych. *Wolność i Solidarność*, 1 (10), s. 235–248.
- Lityński J. (1984). *Solidarność – problemy, znaki zapytania, próby odpowiedzi*. Warszawa: Przedświt.
- Luszniewicz, J. (2008). *Solidarność. Samorząd Pracowniczy. Transformacja Systemu*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Marszałek-Kawa, J. (2012). *Pozycja ustrojowa i funkcje Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej po akcesji do Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Marszałek-Kawa, J., Plecka, D. (red.). (2018). *Leksykon wiedzy politologicznej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mrówka, P. (2017). *Stefan Kisielewski i „Dyktatura ciemniaków”*. Pobrane z: <https://histmag.org/Stefan-Kisielewski-i-Dyktatura-ciemniakov-14852>.
- Oświadczenie piętnastu młodych opozycjonistów solidaryzujących się z polskimi robotnikami 2 lipca 1976. *Wolność i Solidarność*, 9, 2016, s. 100.
- Sasanka, P. (2006). *Czerwiec 1976. Geneza – przebieg – konsekwencje*. Warszawa: IPN.
- Szczykutowicz, A. (2017). *Historia działaczy KOR-u to też „Czarna Jedyńka”*. Pobrane z: <https://histmag.org/Historia-dzialaczy-KOR-u-to-tez-Czarna-Jedynka-15755>.
- Szostkiewicz, A. (2015). *Historyczne orędzie biskupów polskich i polityczna burza*. Pobrane z: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1640437,1,historyczne-oreddie-biskupow-polskich-i-polityczna-burza.read>.
- Waligóra, G. (b.d.). *Głodówka w kościele Świętego Krzyża w Warszawie*. Pobrane z: <https://encysol.pl/es/encyklopedia/hasla-rzeczowe/13432,Glodowka-w-kosciele-Swietego-Krzyza-w-Warszawie.html>.
- W rok po sierpniu – co dalej?* (1981). *Robotnik*, 78, s. 1–4.
- Wenklar, M. (red). (2011). *Konfederacja Polski Niepodległej na drodze do wolności*. Kraków: IPN.
- Wolk, G. (b.d.). *Wydawnictwo Myśl*. Pobrane z: <https://encysol.pl/es/encyklopedia/hasla-rzeczowe/21554,Wydawnictwo-Mysl.html>.
- Wójcik, K. (2018). *Wydawnictwo Przedświt. Historia i ludzie*. Warszawa: Stowarzyszenie Wolnego Słowa.